

Perinteen sanastoa

TOIVO VUORELA *Kansanperinteen sanakirja*. WSOY, Porvoo—Helsinki—Juva 1979. 543 s.

Kolmattakymmentä vuotta sitten, v. 1958, ilmestyi SKS:n Tietolipas-sarjassa Toivo Vuorelan laatima Kansatieteen sanasto ja v. 1964 sen huomattavasti lisätty uusi laitos. Jälkimmäisessä oli artikkeleja jo seitsemättätuhatta. Sanastoja voi pitää v. 1979 ilmestyneen Kansanperinteen sanakirjan alkuvaiheina. Uusi sanakirja liittyy ulkoasultaan ja laajuudeltaan lähinnä v. 1975 WSOY:n kustantamana ilmestyneeseen saman tekijän Suomalainen kansankulttuuri -teokseen.

Hakusanoja uudessa sanakirjassa on takakannen esitteen mukaan 9 400, siis huomattavasti enemmän kuin mainituissa varhemmissa sanastoissa (2. painoksessa n. 6 200). Hakusanojen lukuun on lisättävä vielä artikkeleihin kursiivilla painetut synonyymit, johdokset, yhdyssanat ym. läheiset sanat. Kirjan lopussa on ruotsin

ja venäjän sanahakemistot sanojen löytämistä helpottamassa.

Kansanperinteen sanakirjassa on tietenkin keskeinen osuus aineellisella ja henkisellä kansankulttuurilla, kansatieteellä ja kansanrunoudentutkimuksella. Mukana on runsaasti myös lähialojen sanastoa, ennen muuta historian ja arkeologian termejä. Artikkelit ovat osaksi tietosanakirjamaisia asiaselityksiä, osaksi kielellisiä sanojen käytön selvityksiä. Hakusanat ovat osin tutkimuksen käyttöön termeiksi vakiintuneita, alkuperältään kansanomaisia tai tutkimuksen tarpeisiin luotuja sanoja, osin murre sanoja, joita kohdataan kielellisessä perinteessä, esimerkiksi runoissa, tarinoissa, sananparissa ja sanonnoissa. Lisäksi on hakusanoja, joita voisi luonnehtia asiahakemiston otsikoiksi.

Tärkeä osa sanakirjaa on kansatieteen ja lähialojen tutkimuksen termistö; on selvitetty metodien, oppisuuntien, tutkimuskohteiden ja -alojen keskeiset käsitteet. Osa termeistä perustuu tutkimuksessa tarpeelliseen kansanelämän ilmiöiden epäkansanomaiseen, tieteelliseen luokitteluun. Tutkimuksen tarpeisiin luotujen käsitteiden selvityksestä voisi mainita esimerkiksi artikkelit *jäännö*, *kansanmusiikki*, *-runoilija*, *-runous*, *-uskomus*, *kulttuuriantropologia*, *kulttuurin hahmo*, *muinaisruno*, *Suomusjärven kulttuuri* ja *umpilöytö*. Termeiksi vakiintuneita ovat myös sellaiset hakusanoina olevat esineiden ja ilmiöiden nimitykset kuin suomalaiset *hannunvaakuna*, *keltti*, *lemmenjuoma*, *onsikirves*, kansainväliset *gobeliini* (artikkelissa olisi voinut mainita suomalaisten tyttöjen ompelemat mietelausein koristellut »kopeliinit»), *mansardikatto*, *mana*, *tabu* ja *turnyyri*. Asiahakemiston otsikon tehtävässä on hakusana esimerkiksi artikkeleissa *juhlatulet* (artikkelissa selvitetään juhannuskokkojen, pääsiäisvalkeiden yms. polttoja), *kappalemitat*, *pituusmitat*, *tilavuusmitat*, *karhu*¹ (luettelona nelisenkymmentä karhun kiertoilmausta ja muuta synonyymiä), *muuttolintujen piiläus*, *naapuripitäjäläiset* (naapuripitäjäläisten köllinimityksiä).

Hakusanoissa on oma ryhmänsä suulliseen perinteeseen sisältyvät selvitystä kaipaavat murteiden sanat. Koska kaikki kieli on perinnettä, sanakirjaan ehdolla olevien sanojen määrä on loputon ja valinta pakostakin monessa tapauksessa mielivaltaista. Sanakirjassa on oltava tietenkin yleisimmät rakennuksia, työkaluja ja -menetelmiä, tapoja ja uskomuksia koskevat murteiden sanat. Koska nimenomaan harvinaisista sanoista usein etsitään tietoa, on hyvä olla myös niitä ainakin viittauksissa. Vuorela on valinnut hakusanoja runsaasti. Kirjan käyttäjä löytäneekin yleensä etsimänsä. Hyvä on maatalous- sekä metsästys- ja kalastustermistön lisäksi esimerkiksi runsas merenkulkusanasto. Paljon on otettu mukaan vanhojen runojen ja sananparsien muussa kielenkäytössä harvinaisia tai käyttämättömiä sanoja. Murteiden sanastoa on sormituntumalla arvioiden jokseenkin tasaisesti koko Suomesta; poikkeuksen tekee eteläpohjalaisen sanojen runsaus, mikä selittynee paitsi tekijän luonnollisesta mielenkiinnosta synnyinseutujaan kohtaan myös siitä, että eteläpohjalainen laajojen piirien perinteen harrastus on tuonut arkistoihin paljon tietoa.

Artikkeleissa esitetään laajamerkityksestä sanasta usein vain jokin harvinainen käyttötapa. On selvää, että kaikkia perinteen tutkijan tai harrastajan mahdollisesti kaipaamia sanojen merkityksiä ja käyttöjä ei sanakirjaan voi mahdollistaa, ja on suureksi osaksi makuasia, mitä laajakäyttöisestä sanasta kelpuutetaan mukaan.

Tuskin esimerkiksi adjektiivi *tärkeä* kaipaakaan muuta selitystä kuin artikkeliin otetun erikoiskäytön: halukas, esim. johonkin ruokaan t. juomaan. — »Kaikkia mä syän, mutta hyvää tärkeämpää», sanoo Viitaluama (Isokyrö).

Jotakin täydennystä voisi kaivata seuraavain:

hammas Häm virhe, joka saattoi syntyä neliniitistä kangasta kudottaessa, *varppi*; koristeompelumalli; *hampaallinen* kangas t. kutomus, jossa on hammasmaiset kuviot.

koira, *koirasin* tuohitöissä käytetty työkalu, puinen t. luinen koukku, joka painollaan pitää kudottavan verkon alareunan paikoillaan, *penikka*; Uus lyhyt kaksijalkainen sahausteline; sahapukki; → kaidkoukku.

susi epäonnistunut työ; KarE morsiusavun kerääjä; *susia* käydä morsiusavun keruussa, *susimassa*.

Ei tietysti ole tarpeen sisällyttää artikkelihin kovin nykyaikaisia sanojen merkityksiä eikä kaikkea sitä, mikä on jokaiselle suomalaiselle yleiskielen käyttäjälle itsestään selvää. Ehkä kuitenkin olisi ollut hyvä selittää yllä mainitussa *hammas*-artikkelissa lyhyesti salvosten ja muiden puu- ja metalliesineiden pykälää ja ulokkeita, joita merkitsevänä *hammas* on sekä kansanomainen että yleiskielinen. Samoin *susi*-artikkelista jäi kaipaamaan mainintaa itse eläimestä; sillähän on samantapaisia peitenimityksiä kuin karhullakin: muissa artikkeleissa mainitaan ainakin *metsä*, *metsänkoira* ja *Pyhän Yrjänän koira*. Jälkimmäiset nimitykset olisi voinut ottaa myös *koira*-artikkeliin.

Haitallisemmalta tuntuu pelkän suppean erikoismerkityksen valitseminen esimerkiksi seuraavissa artikkeleissa:

ajakka KarP kiila. Paljon yleisempi perinteessä on kuitenkin vertauksissa käytetty *ajakka*: huutaa (menee tms.) kuin ajakka.

Mana-artikkelissa on selitetty melanesialainen lainasana, joka mytologian terminä tarkoittaa persoonatonta yliluonnollista voimaa. — Seuraavan *manala*-artikkelin mukaan homonyymi *mana* merkitsee vainajan asuinpaikkaa. Olisi voinut olla toinen *mana*-artikkeli.

Turska-artikkelissa annetaan tiedot: rasvaton liha, *turkka*; lasten sammastauti, *troski*. — Kiinnostavien tietojen lisäksi olisi odottanut jotakin mainintaa samanimisestä kalasta ja maallikkoa ihmetyttävästä Kalevalan »turskan taljasta».

Kuten edellä on mainittu, Vuorela on ottanut sanakirjaan paljon harvinaisia murre sanoja:

palperi parturi, - -.

hupulainen yksinäisen seuranpitäjä. — »Kun tulis kesä ja paljon kärpäsiä että köyhätki sais hupulaisia» (Kortesjärvi).

juulia Sav vihloa, viillellä, *juilostella*, *juilotella*. — »Jopa juilii ilikeesti» (Kiuruvesi). PohP »Kammat se juilii» = sama täälläkin.

omialtainen PohE omiansa johonkin, parahiksi huono johonkin.

tärmä PohE *ei ole tärmää* = tarmoa, ryhtiä, pontta, voimaa.

Turhan täsmällinen selitys on sanoilla *kimputin* »Kar (juhla)vaate, vrt. rimputin» ja *rimputin* »Kar arkivaate». Kumpikin sana ainakin Suomen murteiden sanakirjan aineiston mukaan esiintyy ainoastaan alkusoinnuilla leikittelevässä sananparressa »Kel ei oo riihirimputimmii, sil ei oo kirkkokimputimmii» ja muuallakin kuin Karjalassa.

Vielä joitakin huomautuksia:

Ajopuu-artikkelissa on synonyymina mainittu suursaarelainen *tanka*, josta ei ole eri artikkeleita. *Ajopuu* mainitaan kyllä *tanko*-artikkelissa yhtenä merkityksenä. SMS:n aineistossakaan ei ole *tankaa*, mutta on sekä Suursaaresta että rannikolta *tanko*, *hyljetanko* ja *tankopuu*.

Virheellinen selitys on artikkelissa *luikku*² kurki. SMS:n aineiston mukaan tämä *luikku* on sananparsisana, joka on käsitetty joutsenta tarkoittavaksi.

tekkiäiset VarS sisälmykset, isompien kalojen sisäelimet — — → räntyt. — *Räntyt*-artikkelissa on viitattu *tekkiäiset*-artikkeliin. SMS:n arkistossa on geminaatallisesta muodosta vain yksi hämähäkö tieto Tl. Karjalasta, *tekiäiset*-sanasta sen sijaan on sekä varsinaissuomalaisia että muita tietoja Etelä-Karjalaa ja Savoaa myöten.

On vaikea keksiä periaatetta, jonka mukaan homonyymit ja sanojen eri merkitykset on erotettu eri artikkeleiksi tai yhdistetty samaan artikkeliin; on esimerkiksi kirjoitettu samaa alkuperää olevista sanoista kolme *karhu*-, kaksi *kurikka*- ja kaksi *parta*-artikkelia, toisaalta eri alkuperää olevia sanoja yhdistetty esim. *kaulain*-, *naara*- ja *turska*-artikkeliin.

Jonkinlaista epätarkkuutta tarkastelija

voi sanakirjasta panna merkille. Se ei tietenkään paljon paina teoksen ansioiden rinnalla. Kirjasta löytää kadonnutta ja katoavaa kansanomaista kulttuuria ja sen tutkimusta koskevat tiedot sekä tutkija että harrastaja ja tilapäinen sanatiedon tarvitsija. Harvinaisista sanoista kaivataan tietoa. Hauskat sananparret ja muut näytteet kansanomaisesta sanankäytöstä tekevät sanakirjasta suurta yleisöä kiinnostavan, mikä on tietysti mainio asia. Artikkeleja selventävät Pirkko-Liisa Surojeginin piirroksat. Piirrosten tekniikka on kaunista, on käytetty selkeää ohutta viivaa ja hyvin vähän varjostusta, mikä on tehnyt mahdolliseksi esineiden rakenteen havainnollisen esittämisen. Muutenkin teoksen painoasu ansaitsee kiitoksen.

Osmo Nikanne

N I N

S